«سوبحان ژ شاهێ (ذو الجلال)
فەکریە نەقشێ بێ زەوال
عشق بێ مەجاز نائێتە بال
کامل دبن ب ئولفەتێ»[1]

دێ بینی کو بەکر بەگێ ژی «سبحان ژ شاهێ ذو الجلال» د «بەیتا تەرگێ» دا یا بکارئینای بەلێ تنێ «ذو الجلال» یێ کریە «جلیل» ، دبێژیت:

سوبحان ژ شاهێ جەلیل
دا ئەز بکەم بەیانە
ئەمر کر بوو میکائیل
تەرگێ برێژە ژ عەسمانە
(رعد)ێ د بەر بوو دەلیل
هشیار بکەن ئینسانە

دیسا دبەیتا (خوێ) دا، یا بکارئینای، بەلێ شوینا «ذو الجلال» یێ کریە «لاینام» هەروەکی دبێژیت:

سوبحان ژ شاهێ (لاینام)
گوهدەن تەعامێ پر ئەسەر
تەحل وشرین هندی تەعام
بێ لەزەتن خوێ ژێ فەدەر

١- سعید دێرەشی- پێزانێ ئالیخانی، فەقییێ تەیران، پرتا یەکێ، چاپخانا (الحوادث)، بغداد ١٩٨٩، بپ٢١.

دیسا دەربارەی هژاندن و لڤلڤاندنا دەنگی د موسیقا هۆزانێ دا، بەکر بەگێ وەکی فەقییێ تەیران دابزداندنا دەنگی ئەنجام دایە، هەر وەکی د«بەیتا ئاشی» دا چاڤ ل رەنگێ دابزداندنا دەنگی دکەت ئەوا تەیرانی دهۆزانا «ئەی ئاڤ و ئاڤ» بکارئینای، دبێژین:

ئەی ئاڤ و ئاڤ، ئەی ئاڤ و ئاڤ
ماتو ب عەشق و محبەتی
موج و پیلان تاڤێ بەلاڤ
بێ سەکنە ئو، بێ راحەتی(١)

لێ بەکر بەگێ ئەرزی، دبێژیت:

هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش وئاش
تۆ یێ دەرگەهی پێ و پاش
تۆ هەڤرانا ناهێری باش
هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش و ئاش

دەربارەی هەلبژارتنا بابەتا ژی، لدویڤ وان هۆزانێت بەکر بەگێ یێت گەهەشتینە مە، دبینین کو وەکی فەقییێ تەیران «دایەلوک» دگەل فرەندا ئەنجام دایە، بۆ نموونە فەقییێ تەیران دهۆزانا «فەقە و بلبل» دا، دایەلوک ب رەنگەکێ دراماتیکی دناڤبەرا فەقەی و بلبلی بکارئینایە، بەکر بەگێ ژی هەر وەکی تەیران کارێ دایەلوکێ د «بەیتا کەوی» دا بکارئینایە و هەر ب وی رەنگێ فەقییێ تەیران لسەر زارێ کەوا ئاخفتی یە و زێدەباری وێ چەندێ کو خۆ بەردایە دناڤ جیهانا کەوا دا و هزر و هەستێت وان داینە خویاکرن.

دگەل ڤێ چەندێ ژی، هندە زارڤەکرنێت دیار و ئاشکرا یێت ئەنجامداین بۆ نموونە فەقییێ تەیران، ناڤێ خۆ دهۆزانێ دا یێ ئینای دەمێ دبێژیت:

١- عبدالرقیب یوسف، کوڤارا (بەیان) ژمارە ٦٥، ١٩٨٠.

گـــــولـم ددەســــــتێ خــــاران
ب ئیـــسمێ «مــحــمــد» ناڤـم
بــلــبــلـم د گـــــــــــولـزاران
ژ عــــــشــــــقێ لـەو زەربـاڤـم
درەمـــــــــــزا مـــــــــوهـرداران
تــۆ رۆژی و ئـــەز هــەتــاڤــم(١)

بەکر بەگێ ژی هەر وەکی ناڤێ خۆ د «بەیتا نائیلا»یێ دا ئینایە، دبێژیت:

پەشــێــمــــانم قــەوی گــێــژم
گــەلەک وصــفــا نەشــێـم بێــژم
«بەکـــر» مـــەعلولەکێ ژمــێــژم
ژ نــوو حــــــــوبێ لـن هـەودابـوو

دیسـا دەمێ فـەقـیێ تەیران، ناڤێ خۆ ب پیـتـان دئینیت، هەر وەکی دهۆزانا «ئیـرو ددەست حوسنا حەبیب»دا ئینای و گۆتی:

«مــــیم و حێ» عــــاقل ڤــەدەردا
ســــجلەیا عــــشـــقێ و دەردا
لـەو قــــــەلـم ئـانـی بســــــەردا
مـــەعــــفــویێ غــوفـــرانم ئەز(٢)

بەکر بەگێ ژی وەکی وی ناڤێ خۆ ب تیپا د « بەیتا سەیرانێ»دا ئینایە بەلێ ئەگەر فەقیێ تەیران شیابیت دهۆزانەکا دی دا، هژمارەکا ئەبجەدی «حساب الجمل، بکاربینیت

١- فەقی تەیران، ژێدەرێ بەرێ، پب ١٠٤-١٠٥.
٢- ژێدەرێ بەرێ، بپ ٥٢.

و دیرووکـا مـرنا (مـەلایێ جـزیری) دانیت، کـو ل دیڤ پیـتـێت وی ئینایـن دبیـتـە (١٠٥٠ک/١٦٤٠ز) دەمێ گوتی[1]:

حەفت عـەین ولام ژ هەڤ بوون جـودا
شـــینی و گـــری دیســـا ب تەدا
ئەم رازینە بئـــەمـــرێ خـــودا
هـەچیـێ ژ دەرگــــاهێ تی تێ[2]

بەکر بەگێ ناڤێ خۆ ب تیپا و دیرۆکا نڤیسینا «بەیتا سەیرانێ» ب هژمارا ئەبجەدی، کو دبیتە (١١٧٠ک/١٧٥٦ز)، ئینایە، دەمێ دبێژیت:

ڤـــەگـــەریاڤـــە چەک ئەییـــسی
(بێ و کـافـا) وەسـفـەت بهـیـسی
مـــەگـــرت و بۆ خـــۆ نڤـــیـــسی
هێـــژ کـــەسێ نەدیتی ب چاڤ
ژبەر حـــســـێـــبـــا ئەبجـــەدێ
(عــەین و غــەین و فێ و قــاف).

ب ڤێ هەمـیێ دیار دبیت کـو بەکـر بەگێ ئەرزی ب فـەقـیێ تـەیران یێ داخـبـار بوی و هۆزان و هۆزانڤـانەتی یا فـەقـیێ تەیران کـارتێکرنەکا زۆر یا لێکری، لەورا ژ هەمی لاڤـە چاڤلێکری یە، هەتا رادەکی کو شێوازێ وی یێ هۆزانکی، گەلەک یێ نێزیکی شێوازێ هۆزانکی یێ فەقیێ تەیرانە.

١- فەقی تەیران، ژێدەرێ بەرێ، پب١٥.
٢- صادق بهاء الدین ئامێدی، هۆزانڤانێت کورد، چاپخانا کۆرِی زانیاری عیراق (بەغدا- ١٩٨٠)، بپ ٢١٢

هۆزانڤانەتیا وی

بێ گومان، بەکر بەگێ ئەرزی وەکی هەر هۆزانڤانەکێ کورد یێ بەری خۆ و هەر ئێکێ هەڤـچاخێ خـۆ خودانێ شیـانەکـا بهـێـز بوو، شـیـابوو بەرهەمـەکێ گـرنگ و ل ئاست پێشکێشی وەرگری بکەت، هەتا رادەکی کو بببیتە ئێک ژ هۆزانڤانانێت مللەتێ کورد، ژ وان بێت شانازی پێ دهێتە کرن، ئەم دشێین بێژین: شیابوو خۆ ب بەرهەمێ خۆ بهێلیتە دناڤ هزرا مللەتی دا، وجـهـەکێ باش دناڤ وژدانا وی دا بکەت، لەورا هەتا نوکـەژی ئاڤانەبوویە و ئاڤا نابیت هندی کو ئەدەبێ کوردی بمینت.هەر چەندە هۆزانێت گەهەشتینە مە دکێـمن، وشوین تبلێت دەمی و ئەنجامێت ڤـەگوهاستنا وی ژ دەسـتی بۆ دەسـتی، وکارتێکرنێت دیالکتا لێ ددیارن، بەلێ دگەل هندێ ژی، ئەم دشـێـین گـەلەک تشـتا ژی سەح بکەین؛ کو دئەنجام دا ئاستێ هۆزانڤانەتی یا وی بەرچاڤکەین. ژ بەرکو ئەو پیچەکا ژ گەلەکێ یا مای تێرا تویژاندن و هەلسەنگاندنەکا ب درستی هەیە.

ئەگـەر مـرۆڤ ب هویری و هزرەکـا زەلال هۆزانێت وی بخـوینیت دێ شـێت ئاسـتێ رەهوانبێژی یا وی خویا بکەت، نەخاسمە د وان هۆزانێت باهرا پتر ژێ مای، مینا «بەیتا نائلە خاتوینێ» و «بەیتا تەرگێ» و «بەیتـا سـەیرانێ» و «بەیتـا تەیرا» ژ بەر کـو دڤـان هۆزانا دا هەفسارێ شیانێت خۆ یێ بەردای ولێ خورێ وشیرینیەکا زمانی یا سەیر یا بکارئینای، هەتا وی راددەی کو هندی مرۆڤ دوبارەکەت پتر خۆشیێ ژێ ببینیت و تام کەت، دگەل هندێ ژی، سڤکی یەکا دایە پەیڤێت خۆ زێدەباری بکارئینانا موسیقەکا خۆش و پری هەست، یادگەل وێنەیێت هۆزانەکێ و رامان و مەبەستا دگونجیت، مینا ڤێ چارنێ ژ «بەیتا نائلە خاتوینێ»:

ب دەرکـەفـتم تەمـاشـا کـەم
تـی یـێ رۆژێ لـدنـێ دابـوو
خـەیالا دلبـەرێ ناکـەم
مـەدیت ئاکـەهـ کـو پەیدا بوو

ئەڤ نموونە ئەو چارنە، یاکو هۆزانا خۆ پێ دەستپێکری، یاب مۆسیقەکا جوان ئاڤاکری و یاهێلای ببیتە پیڤەرێ گشتی یێ هۆزانێ، داکو (ایقاع)ێ پێ کونترول بکەت، ئەڤەژی نیشانا دەستهەلی و شیانێت وینە، ب راستی ژی ئەڤە وێنەیەکێ شێوازێ وی یێ هۆزانکی یە.

دەربارەی کارێ خواستنێ، یاکو گیانی ددەتە وێنەیێت هۆزانکی، ولڤینێ دئێخیتە هەستێ وەرگری،گەلەک یێ نازکە، و هۆزانڤانی ب رەنگەکێ بەرفرەه؛ یێ کری یە ئێک ژ بنیاتی ئاڤاکرنا دراماتیکی یا هۆزانێ، لەورا گەلەک یێ سەرکەفتی بوویە، دکارێ گەهاندنا مەبەست و رامانادا، هۆزانا وی کەفتی یە سەر زارێ خەلکی هەر ژ سەردەمێ وی هەتا نوکە، بەرێ خۆ بدە ڤی وێنەیێ هۆزانکی،دا بزانی کا هەتا چ رادده؛ دڤی بابەتی دا یێ سەرکەفتی بوویە:

بوو ستـــــــــــویر و ژوردا هاتێ
چار کنار لێ ڤـــــــــــەبرین
ب هـــــەبـــــەت و بـــــلا تـــــێ
تایێت دارا ژبەر فـــــــــــرین
بوو رۆژا عـــــــــەرەســـــــاتێ
عەرد و عەسمان لێک خورین

ل ڤێرێ دێ بینی ب وێنەیەکێ چارچووڤەکری؛ شێوێ بارینا تەرگێ ل سەر شاشا هزرێ چێدکەت، وەکی هەر دنتکێت تەرگێ دبنە فرەندێت هۆڤ، و هەمی پێکڤە دبنە ستوینەکا درێژ و خۆ ژ بلنداهی یا عەسمانی؛ هێرشێ دکەن و ژۆردا درژێینە سەر ئاقاری، براستی ئەکەر ئەڤ وێنەیە ل ڤی چاخی هاتبا چێکرن، دویر نەبوو، ب (مۆشەکێ) هاتبا سالۆخەتدان، ژ بەر کو ئەڤ وێنەیە کەلەک، یێ پێشکەفتی یە.

دیسا دڤی وێنەیێ جوان دا، تشتەکێ دی دهێتە خویاکرن، ئەو ژی ئەوە، کو هۆزانڤانانی سیبەرا وێنەیەکێ دی یێ هاڤێتی یە سەر (باگراوندێ) وی وێنەی، ئەو ژی بکارێ وێ رامانا

«چار کنار لێ ڤەبرین» پەیدا دکەت، ژبەر کو وەسا دئیختە هزرا مرۆڤی کو: دویر نینە ژ ترسێ پێ ب دارو باری ڤە چێبن و قەستا رەڤێ بکەن، پاشی ئێکسەر ئەنجامێت هێرشێ وێنە دکەت و دبێژیت: «تایبێت دارا ژبەر فرین»و بوو رۆژا (عەرسات = حشر)ێ، هەر وەکی (حشرا) دار و باری ژی یا هەی، ژبەر کو «عەرد و عەسمان لێک خورین»و هەر تشتەک دێ د بەرپیا چیت.

ب ڤی رەنگی دەربرینێ دکەت و تراژیدی یا هەر تشتەک وێنە دکەت، ئەڤە ژی ژ وان شیانێت زۆرە، کو ل ئاستێ هەر هۆزانڤانەکێ وێ سەمتێ نە، ئەگەر دزێدەتر نەبن.

ئەڤ شیانەژی باشتر بەرچاڤ دبن ئەگەر بهویری بەیتا «چۆلی بەگێ» بهێتە ڤەکولین و شروڤەکرن، ژ بەر کو هۆزانڤان یێ شیای رویدانا کوشتنا «چولی بەگێ» ل سەر دەستێ ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ (١١٨٢-١٢١٣ک/ ١٧٦٨-١٧٩٨ز) بکەتە داستانەکا مەزن و هەر لڤلینەکێ، ب شێوەکێ دراماتیکی بکەتە دیمەنەکێ پری (حماسە) و کارتێکەر.

ئەوێ ڤێ داستانێ بخوینیت دێ هەست کەتن کو پشتی شەرەکێ مەزن و دەمەکێ زۆر ڤەکێشای ئیسماعیل پاشای سەرکەفتنا بدەستڤەئینای، بەلێ راستی یا ڤێ چەندێ ژی ئەوە کو هۆزانڤانی یا ڤیای پەسنا پاشای بکەت و کوشتنا (چۆلی بەگێ) بۆ بکەتە شانازی یەکا مەزن، بێ کو وێ چەندێ ل بەر چاڤ بگریت؛ کو تنێ کوشتنا وی دگەل(١٢)ە پسمامێت وی و برایێ وی بوو[١]، ل قەسرا (نەمر ئاغایێ دەنا) هاتبوو کرن بێی بەرگری و لێکدان.

ئەم دشێین بێژین کو بەکر بەگێ ئەرزی ئێکە ژ وان هۆزانڤانێت کورد یێت کو شیاین ل سەر پشکا هۆزانڤانا بمینن و ژ وژدانا مللەتی دەرنەکەڤن و ئەڤا مە بکورتی ژ هۆزانڤانەتی یا وی خویاکری، ڤێ چەندێ دسەلمینت و تەئکید دکەتن کو یێ لدویڤ ناڤ و دەنگێت خۆیە بەلکو هێشتا پتر.

بابەتێت هۆزانێت وی

ژ هۆزانێت ددەست مەدا، دهێتە خویاکرن کو هۆزانڤانێ مە باهرا پتر ژ هۆزانێت خۆ یێت بۆ سالۆخەتددان ناڤەرۆکا سروشتێ تەرخان کرین، یێ شیای تێکحەلیانەکێ دگەل دا

١- سەحکە، انور المایی، الاکراد فی بهدینان، ژێدەرێ بەرێ، بپ ١٥٨-١٥٩.

پەیدا کەت و بۆ هۆزانا خۆ بکەتە بنیاتێ کویراتی یا و هۆزانڤانەتی یا خۆ پێ ئاڤادکەت، ئانکو هۆزانڤانی یا خۆ ژ گیانێ فولکلۆر و سامانێ رەوشەنبیری یێ مللەتی دویر کری، زێدەباری وێ چەندێ کو هەر ژ بنیات دا خۆ نێزکی بابەتێت فەلسەفی و هزری یێت خورست نەکریە، ژبەر هندێ ژی هۆزانێت وی ب شێوەیەکێ سەرزارکی، ژسەردەمێ وی هەتا ڤی سەردەمی هاتنە ڤەگوهاستن، ئانکو هۆزانێت وی ژبەر وێ زەلالی یا تێدا نە ب رێکا نڤیسینێ وەکی بەرهەمێ جزیری و خانی گەهەشتنە مە.

دیسا بابەتێت وی بەحس کرین، ژبەر کو ل دۆر ناڤەرۆکا سروشتێ نە پتر ژ هەر بابەتەکی دنێزیکی دەرونێ مرۆڤێ کوردن، و پتر ژ هەر هزرەکێ کارتێکرنا خۆ ل سەر وژدانا خەلکی هەبوویە، بۆ نموونە بابەتێ «بەیتا کەوی» ئێکە ژ بابەتێت د هزرا باهرا پتر ژ خەلکێ گوندا دا نە بتنێ یێت دهزرا وان دا بەلکو یێت دهزرا گەلەک کەسادا، ژبەر کو راڤ ونێچیر ل نک بەگ و کرمانجا کارەکێ ب بها بوو، هەر وەسا خۆشی و سەیران و داوەت کو بابەتێ «بەیتا سەیرانێ» یە، ئەڤ بابەتە ب شێوەکێ گەلەک زیرەکانە یێت هاتینە بەحسکرن، و رەوشت و تیتالێت سەیرانێ یێت ل وی سەردەمی ب هویری یێت سالۆخەتداین، و بەحسێ وان خوارنا یێ کری یێت کو ژبو سەیراناهێنە ئامادەکرن، پاشی د «بەیتا خوێ» دا بەحسێ مفایێ خوێ دکەتن، ئەڤەژی هەستەکێ تایبەتێ یە، کو ل نک هوزانڤانی ژ کارتێکرنێت باوەری یا ئاینی پەیدا دبیت.

دەربارەی (ئەڤینێ) کو بایەکێ سروشتی یە، ب جوانی د «بەیتا تەیرا» دا بەحس ژێ دکەت و کارتێکرنێت وی ل سەر هەست و گیانێت خۆ دیار دکەت، نەخاسمە وان رەنگڤەدانێت ددەرونێ وی دا پەیدا دبن:

ئاقل نەما ژ پر ئێشا
ژ بەر حوسنا زۆر شرینێ
برینم لەو دئێشا
ژبەر داخا ئەڤینێ

دەردێ نەترەکێ ئێـــــــشـــــــا
ئەز ئێـــخـــســـتـــمـــە نڤـــینێ

ب دوبارەکـرنا پەیڤـا «ئێـشـا» وێ تراژیدی یا ئەڤـینێ یا کـو دگـیـان و دەرونێ وی دا دفـیرییێت، دئێخته هەستی و وێنە دکەت و کوبریا وێ تراژیدیایێ و جوانی یا پەیڤا ونازکی یا مـوسـیـقێ راستگۆیا هەسـتێ خۆ خویا دکەت، ئەڤ چەندە دێ پتر روون و ئاشکرا بیت ئەگەر مـرۆڤ بهوبری «بەیتا نائلە خاتوینێ» بخوینیت و بەر ئاوردی یەکێ دناڤـبەرا هەردو هۆزانا دا بکەت، ژبەر کـو دیا ئێکێ (بەیتا تەیرا) دا بەحسێ خۆیە دکەت و دیا دووێ دا (بەیتـا نائلە خـاتوینێ) دا ل سـەر زارێ کـەسـەکێ دی دئاخـڤیت و ب کـارێ سـالۆخـەتدانێ رادبیت، ئەم دشێین بێژین؛ کو ژ لایێ برایێ خۆ «میر ئەحمەد بەگێ» ڤە یێ راسپارکری بوو، لەورا ئەو هۆزان تنێ سـالۆخـەتکرنە و یا دویرە ژ هەست و تراژیدی ییێت ئەڤـینی ئانکو یا ڤالایە ژ هەر هەلویستەکێ ئەڤینێ یێ راستگۆ و بابەتەکی سەرڤەکی و ئێکسەرە هەر چەندە گەلەک کەسا هزر دکر کو وی دلداری دگەل (نائلە خاتوینێ) هەبوو، ئەز بخۆ ژی ئێک ژوان کەسا بووم (*). پاشی ل دویماهی یێ بۆ من دیار بوو، ئەحمەد بەگێ ئەڤینی دگەل هەبوو وتنێ بەکر بەگێ لدویڤ داخازا وی پێ دگۆت. هەر وەسا هۆزانڤانی د «بەیتا چۆلی بەگێ» دا خۆ یا کێشایە بابەتێت (مدح) و (هیجاء)ێ وئاستێ رەهوانبێژی یا وی دوان هەردو بابەتا دا دیار بیت، زێدەباری شـیـانێت وی دەربارەی وێنەیێت هۆزانکی ییێت دراماتیکی، کـو پتـر د «بەیتا تەرگێ» دا خۆیا دبن، و هۆزانڤانەتی یا پێ دگەهینتە ئاستێت بلند.

سەبارەت دیتنێت عاقلداری، هۆزانڤان یێ شیای خۆ ییێت هزری و هزرکرنا دورست پێ بەرچاڤ بکەت، نەخاسـمە دکـارێ (پەند)ێ دا، و «بەیتـا نسـیـحـەتا» کـو کێـمـەکـا ژێ گەهشتی یە مە، ڤێ چەندێ د سەلمینت و دەستوبریێ ددەتەمە کو بێژین: بەکر بەگ ئێک ژ (ئاقلدار- حکیم) یێت مللەتێ کورد.

* د هۆزانەکێ دا ل ژێر ناڤێ (نائلە) من بەحسێ وێ ئەڤینێ کری، و دهوزانەکا دی دا ل ژێر ناڤێ «هۆزان و کەلها هەرفتی» من بەحسێ وێ چەندێ یێ کری و گەلەک گازندە ژی ییێت ژ وێ ئەڤینێ کرین. سەحکە محمد امین دوسکی، کەلها هەرفتی، چاپا یەکێ چاپخانا «خەبات» (دهۆک- ١٩٩٨)، بپ (١٠٧) و (١١١)

دیتنەک

ئەڤا مەل سەر ئاخفتی بابەتێت هۆزانێت وی بوون، بەلێ دگەل هندێ ژی دبیتە ئەو گرێدانا دناڤبەرا هۆزانڤانی و گەلەک تشتا کو ئەگەر مە بڤێت ژێک ڤاڤێرکەین و ئەنجامی بێخینە ژێر روناهی یا دیتنەکا ئاقلداری، دێ بینین کو ئەو تەڤایا جیهانا هۆزانڤانی ڤەدگریت و هۆزانا وی هەر ژ بنیاتی کویراتی یێ هەتا بنیاتێ سەرپێست و هەردو عەسمانێت وی یێ ناڤخۆیی و یێ و دەرڤەیی؛ نوینەراتی یا وێ پەیوەندی یا مرۆڤایەتی دکەت، یا کو وی ب (سێ) لایاڤە گرێ ددەت، ئانکو پەیوەندی یا وی دگەل خودێ و مرۆڤی و سروشتێ خویا دکەت، ئەڤ هەرسێ پەیوەندی یێت دبنە بنیاتێ هەر هزرەکا دسەرێ وی دا پەیدا بووی، فەلسەفا ژیانا وی دەستنیشان دکەت و دهێلیت رەنگێ کەسینی یا وی بەرچاڤ دکەت.